

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 67; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VIII, 36; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 193; Ebû'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muḥaddisin bi-lḡ-ḡbahân* (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyn el-Belûşî), Beyrut 1988, II, 254-258; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru aḡbârî lḡbahân* (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut 1410/1990, I, 113-114; Ha-tîb, *Târîḡu Bağdâd*, IV, 343-344; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-ḡḡanâbile*, I, 53-55; İbn Asâkir, *Târîḡu Dimaşḡ* (Amrî), V, 150-157; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-müştemil*, s. 57; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 422-425; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-ḡḡadîs*, II, 227-228; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 480-488; a.mlf., *Tezkiretü'l-ḡḡuffâz*, II, 544-545; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 127-128; Safedî, *el-Vâft*, VII, 280; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 66-67; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Lecne), I, 62-64; Bedrân, *Tehzîbü Târîḡi Dimaşḡ*, I, 435-436; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 87; Sezgin, *GAS*, I, 135; Elbânî, *Maḡḡḡûḡat*, s. 89; Abdülâzîz İzzeddin es-Seyrevân, *Mu'cemü tabakâti'l-ḡḡuffâz ve'l-müfessirin*, Beyrut 1984, s. 56-57; Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, *Mu'cemü'l-a'lâm*, Limasol 1407/1987, s. 60.

KÂMİL ÇAKIN

İBNÜ'L-FURÂT, Ebü'l-Fazl

(bk. İBN HÎNZÂBE).

İBNÜ'L-FURÂT, Nâsirüddin

(ناصرالدين ابن الفرات)

Nâsirüddin Muhammed
b. Abdîrahîm b. Ali
el-Misrî el-Hanefî
(ö. 807/1405)

Târîḡu'd-düvel ve'l-mülûk
adlı eseriyle meşhur olan tarihçi.

735'te (1335) Kahire'de köklü bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Aile fertlerinden çok sayıda kişi vezirlik ve kâtiplik yapmıştır. İlmî hayata zamanın ulemâsından hadis ve fıkıh tahsil ederek başladı. Ebû'l-Ferec İbn Abdülhâdî ve Ebû Bekir es-Sannâc'dan hadis öğrendi. Zehebî, Ebû'l-Hasan el-Bendenîci ve Necmeddin Yûsuf ed-Dülâsî'den icâzet aldı. Öğrenimini tamamlayınca Kahire'deki Muizziyye Medresesi'nin hatipliğine tayin edildi. Daha sonra kendini çok ilgi duyduğu tarih ilmine verdi ve meşhur eserini yazdı. 1 Şevval 807'de (2 Nisan 1405) Kahire'de vefat etti.

Bir dünya tarihi olarak tasarlanan *Târîḡu'd-düvel ve'l-mülûk*'ün (*Târîḡu lbnî'l-Furât el-Hanefî, et-Târîḡu'l-vâḡiḡu'l-meslûk ilâ terâcimi'l-ḡḡulefâ' ve'l-mülûk*). Müsveddelerinin 100 cüzü bulunduğu söylenir. Ancak İbnü'l-Furât bunların sade-

ce yirmisini temize çekebilmiştir ve 501-799 (1107-1397) yılları arasında kapsayan günümüze ulaşmış nüshaların da bazı kısımları eksiktir. Kitap, Franklar'ın Suriye'deki hâkimiyetinden bir asır sonra yazılmasına rağmen özellikle Haçlı seferleri ve Memlûk tarihi için başvurulacak ana kaynaklardan biridir. Bugüne kadar gelmemiş kaynaklardan istifade etmiş olması eserin önemini arttırmaktadır. Kitapta Yakınoḡu'da yaşanan bütün tarihî olaylar ele alınmış, ayrıca dünyanın diğer bölgelerindeki müslümanlarla, bazan hristiyanlarla ilgili olaylara dahi yer verilmiştir. Müellif, kendi topladığı bilgilerle yetinmeyip önceki tarihçilerin malzemelerini de nakletmiş, bu arada bazı kayıtları belgelendirerek ve bazılarını açıklayarak daha güvenilir hale getirmiştir. Onun resmî arşiv belgelerinden ve antlaşma metinlerinden de faydalanmış olması birçok açıdan kapsamlı bir senteze varmasını kolaylaştırmıştır. Belgeleri kullanırken daima düzenli biçimde tarihlerini verdiği, en eski kaynağı tercih ettiği, alıntıları da değiştirmeden ve kısaltmadan aynen yaptığı görüldü.

İbnü'l-Furât, olayları genelde İslâm tarih yazıcılığı geleneğine sadık kalarak kronolojik bir sırayla anlatır. Önemli bulunduğu bir olayı naklederken o konunun tarihçesini, gelişme seyrini de özetler; meselâ Mısır'da bir yenilik olarak dört kadı yerine bir kadı seçilmesi münasebetiyle ülke-deki hukuk sisteminin gelişmesini, Ezher Camii'nin onarımından söz ederken külliye-nin tarihçesini, Suriyeli Haşhaşiler'in kalelerinin ele geçirilmesi bahsinde de İsmâiliyye mezhebinin tarihini verir. Yâkût el-Hamevî ve İbnü'l-Esîr gibi daha önce yaşamış tarihçilerin kullandıkları ortak kaynaklarda (meselâ Belâzürî'nin *Fütûḡu'l-büldân*'ı) yer alan bilgileri kendi yazdıklarıyla karşılaştırarak aktarmıştır. Ancak onun açıkladığı, edebî değeri olan aynı konudaki bu farklı bilgi ve görüşler Nüveyrî gibi daha önceki tarihçilerin eserlerinde gereksiz bulunarak çıkarılmış veya kısaltılmıştır. İbnü'l-Furât her yılın sonunda o yıl ölen ünlü kişilerden de bahsetmiştir. Bunu yaparken de çağdaşları gibi siyasîlerin hayatı için sadece tarih belirtmekle yetinmemiş, toplumsal ve kültürel hayatın çeşitli yönleriyle ilgili bilgiler de vermiştir; meselâ tüccarların giydikleri kıyafetleri tanıtmış, 678'de Mısır'da hal-kın şiddetli ihtilâf ve şüphe üzerine ramazan ayından bir gün önce (4 Ocak 1280) oruca başladığını bildirmiştir.

Konuların takdim ve tertibinde devrin tarihçilerinin üslûbuna uyan İbnü'l-Furât'ın yaygın olan kelime ve ibareleri seçtiği, hatta o zaman yanlış imlâ ile yazılan kelimeleri dahi aynen kullandığı görüldü. Bazı yazarlar onun fâhiş hatalarına ve ami-yane ifadelerine dikkat çekmişler, fakat önemi dolayısıyla eserini yine de muteber kabul etmişlerdir. Kelimelerin imlâsındaki ihmal ve dikkatsizlikler, anlatımdaki uzatma, aşırı ayrıntıya girme ve süsleme metnin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple kaynaklarına başvurmada eser okumak zordur. Genellikle kaynaklarını, çok defa onların da kaynaklarını verir. VI. (XII.) yüzyılın büyük bir kısmı Mısırlı İbnü't-Tuveyr ve Halepli İbn Ebû Tayy'ın eserleriyle İbn Nazîf'in *el-Keşf ve'l-be-yân fi ḡavâdizi'z-zamân* gibi bugün mevcut olmayan kaynaklardan yazıldığı için önemlidir. Ayrıca Azîmî'nin tarihinden ve İbn Vâsıl'ın *Müferricü'l-kürûb*'undan, özellikle I. Baybars dönemi için İzzeddin İbn Şeddâd'ın *Târîḡu'l-Meliki'z-Zâhir* ve İbn Abdüzzâhir'in tamamı günümüze ulaşmayan *er-Ravzü'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* adlı eserleriyle Nâsirüddin Şâfi' b. Ali el-Askalânî'nin *Nazmü's-sülûk*'ünden ve İbn Dokmak'ın *Nüzhetü'l-enâm*'ından, Kalavun dönemi ve sonrası için de Cezerî'nin *ḡavâdisü'z-zamân* adlı eserinden faydalanmıştır. Bunlardan başka Ebû'l-Fidâ, Baybars, Yûnîni, Belâzürî, İbn Havkal, İmâdüddin el-İsfahânî, Ali b. Ebû Bekir el-Herevî, Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, İbn Hamdûn ve İbn Münkiz gibi tarihçilerden de istifade etmiştir (diğer kaynaklar için bk. Ashtor, s. 22-24).

İbnü'l-Furât, eserinin çeşitli yerlerinde önemli ya da önemsiz birçok Arap tarihçisini kaynak olarak zikretmesine rağmen Bahrî Memlûkleri'ni anlatırken hiçbir şekilde Nüveyrî'nin ve *Nihâyetü'l-ereb*'inin adlarını anmaz. Fakat eserin büyük kısmının Nüveyrî'nin bir asır önce yazdıklarıyla tamamen örtüştüğü, hatta onu aynen tekrar ettiği görüldü. Bu durum dikkate alındığında İbnü'l-Furât'ın tarihine hakettiğinden daha fazla değer verildiği söylenebilir. Ancak İbnü'l-Furât, Nüveyrî'ninkilerle paralellik gösteren pasajlarda daha doğru ve daha fazla ayrıntılı bilgi vermiş ve ayrıca onun kullanmadığı kaynakları da kullanmıştır. Öte yandan *Nihâyetü'l-ereb* gibi sık sık başvurduğu Baybars el-Mansûrî'nin *Zübdetü'l-fikre*'sinde ve özellikle Cezerî'nin *ḡavâdisü'z-zamân*'ında çok geniş yer ayrılan,

İslâm tarihi açısından önemli Gâzân Han'ın İslâmiyet'i kabulü olayından yok denecek kadar az bahsetmesini anlamak da güçtür. Buna karşılık söz konusu kaynaklarda hiç temas edilmeyen mahallî hükümdarlara gönderilmiş mektupların metinlerini vermesi ise onun özelliğidir.

Sehâvî'ye göre İbnü'l-Furât'ın vefatından sonra eserinin müsveddesini, oğlu Kadı İzzeddin temize çekilmesi-nin meşakkatini göze alamadığı ve tarih ilmine vâkıf olmadığı için satmış, daha sonra eseri Şeyhülislâm Zekeriyâ el-Ensârî'nin torunu Şerefeddin eline geçirerek I. cildinin 516 yılı sonuna (28 Şubat 1123) kadar olan kısmını temize çekmiştir. Kitabın en önemli nüshası, Fransız şarkiyatçıları tarafından Ezher'den alınarak Paris'e götürülen ve yarım asırdan uzun bir süre sonra Wien Nationalbibliothek'e intikal eden, büyük kısmı müellif hatıyla ikiye kısımdan oluşan dokuz ciltlik yazmadır (nr. A. F. 117-125; Ahmed eş-Şâmî, X/2 [1984], s. 64, 67). Mevcut ciltler Muharrem 501 – Muharrem 799 (Ağustos 1107 – Ekim 1396) tarihleri arasında kapsamaktaysa da 522-543 (1128-1149), 625-659 (1228-1261) ve 687-788 (1288-1386) yıllarına ait sayfalar eksiktir. Aslı Fas'ta bulunup mikrofilmi Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne gönderilen bir yazma 625-638 (1228-1241), Vatikan Kütüphanesi'ndeki (nr. 726) bir başkası ise 639-659 (1241-1261) yılları arasında ihtiva etmekte ve böylece eksik parçaların bir kısmı tamamlanmaktadır. Paris Bibliothèque Nationale'de (nr. 1595, 5990) ve Londra British Museum'da da (nr. Or. 3007) eserin diğer bazı parçaları bulunmaktadır. Viyana'daki dokuz ciltten IX/1 ile (789-792) VII (672-682) Kostantin Züreyk (Beyrut 1936; Beyrut-Kahire 1942), IX/2 ile (793-799) VIII (683-696) Kostantin Züreyk – Neclâ İzzeddin (Beyrut 1938, 1939), IV/1 (563-586), IV/2 ile (587-599) V/1 (600-615) Hasan Muhammed eş-Şemmâ (Basra 1967, 1969, 1970) ve VI (639-671) J. S. C. Riley-Smith – U. M. C. Lyons (I-II, Cambridge 1971) tarafından neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ibn al-Furat, *Ayyubids, Mamlukes and Crusaders, Selections from the Târih al-Duwal wa'l-Mulûk* (nşr. J. S. C. Riley-Smith – U. M. C. Lyons), Cambridge 1971, giriş I, VII-XI; Makrîzî, *el-Mukaffâ'el-kebir* (nşr. Muhammed el-Yâ'lävî), Beyrut 1411/1991, VI, 64; a.mlf., *Dürrü'l-ukûd-il-feride fi terâcimi'l-a'yân-il-müfide* (nşr. Adnân Derviş – Muhammed el-Misrî), Dimaşk 1995, I, 118-119; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, V, 267-268; İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlû's-Şâfi* (nşr. Fe-hîm M. Şeltûtî), Kahire 1370, II, 636; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, IV, 51-52; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâ-*

ğara, I, 556; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), IX, 107-109; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883, I, 301; P. Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, London 1894, s. 286-288; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 361-362; G. Levi Della Vida, *Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici della Biblioteca Vaticana*, Vatican 1936, s. 69; Brockelmann, *GAL*, II, 61-62; *Suppl.*, II, 49; E. Ashtor, "Some Unpublished Sources for the Bahri Period", *Studies in Islamic History and Civilization* (ed. Uriel Heyd), Jerusalem 1961, s. 13-24; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, I, 73-75; D. Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 73-75; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihîn*, Beyrut 1990, III, 128-130; M. Kemâleddin İzzeddin Ali, *Erba'a mü'errihîn ve erba'a mü'ellesât*, Kahire 1992; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 114, 140, 155, 177, 201-202, 209; Nicola Ziadeh, "Mâ sâheme bihi'l-mü'errihûne'l-'Arab fi'l-mi'peti's-seneti'l-ağıra min dirâseti't-târîhi'l-'Arabî ve gayrihi fi 'asri'l-Memâlik", *el-Ebhâs*, XII/3, Beyrut 1959, s. 327-328; Ahmed eş-Şâmî, "Dirâse fi mahitâtâtî Târîhi'd-düvel ve'l-mülûki'l-ma'rûf bi-Târîhi İbnî'l-Furât el-Hânefi", *ed-Dâre*, X/2, Riyad 1984, s. 59-87; "İbnülfurât", *İA*, V/2, s. 855; Cl. Cahen, "Ibn al-Furat", *E²* (İng.), III, 768-769; Ebû'l-Hasan Diyanet, "İbn Furât", *DMBİ*, IV, 393-394.

SADİ S. KUCUR

İBNÜ'L-FURÂT el-ÂKÜLÎ (ابن الفرات العاقول)

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed
b. Mûsâ b. el-Hasen b. el-Furât el-Âkûlî
(ö. 312/924)

Abbâsî veziri.

9 Rebîülâhîr 241'de (27 Ağustos 855) Nehrevan'da doğdu; aslen Nehrevanlı bir aileye mensuptur. Dedesi Âkûlî'e yerleştiği için Âkûlî nisbesiyle tanınır. Halife Mu'temid-Allellah'ın son zamanında devlet adamları arasındaki iktidar mücadelesi yüzünden ağabeyi Ebû'l-Abbas Ahmed ile birlikte hapsedildi ve Mu'tazid-Billâh tarafından serbest bırakıldı (279/892). Halife Mu'tazid-Billâh zamanında Dîvânü'l-harâc ve'd-diyâ reisi olan ağabeyi Ahmed'in yanında göreve başladı ve onun ölümünden sonra da yerine tayin edildi. Halife Muktefi-Billâh'ın ölümü üzerine çıkan karışıklıklar sırasında İbnü'l-Furât ailesi Ca'fer b. Mu'tazid-Billâh'ı, rakip İbnü'l-Cerrâh ailesi Abdullah b. Mu'tez-Billâh'ı destekledi. Sonunda Ca'fer, Muktedir-Billâh lakabıyla hilâfet makamına geçti (908). Fakat İbnü'l-Mu'tez taraftarları bir süre sonra onu indirip tahta kendi halife aday-

larını çıkarınca İbnü'l-Furât ailesi korkup saklanmak zorunda kaldı. Ancak İbnü'l-Mu'tez'in halifeliği sadece yirmi dört saat sürdü ve ertesi gün Muktedir geri gelince kendisini destekleyen İbnü'l-Furât'ı vezir tayin etti (8, 9 veya 23 Rebîülevvel 296/5, 6 veya 20 Aralık 908). İbnü'l-Furât, halifenin annesi ve birkaç saray hadımıyla iş birliği yaparak iktidarın en kuvvetli adamı oldu; arkasından da zimmetine büyük miktarda para geçirdiği gibi bedevileri Bağdat'a saldırmaya yönlendirdi. Bu yüzden 4 Zilhicce 299'da (22 Temmuz 912) görevinden uzaklaştırılıp hapse atıldı ve mallarına el konuldu. Beş yıl hapis yattıktan sonra o zamanki vezir İbnü'l-Cerrâh ailesinden Ali b. İsâ azledilerek 8 Zilhicce 304'te (2 Haziran 917) ikinci defa vezâret makamına getirildi; kendisine muhteşem bir merasimle yedi kat hil'at giydirildi; gûlâmlarına da 300.000 dirhem dağıtıldı. İkinci vezirliği sırasında iç karışıklıklarla, malî sıkıntılarla ve Azerbaycan Valisi Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ın isyanıyla uğraşmak zorunda kaldı; başarılı olamaması ve halife aleyhindeki faaliyetleri yüzünden 27 Cemâziyelevvel 306'da (5 Kasım 918) tekrar görevden alınıp yerine Hâmid b. Abbas tayin edildi. Halefinin vezirliği boyunca sarayda hapiste tutulan İbnü'l-Furât, beş yıl sonra Hâmid b. Abbas'ın sebep olduğu isyan sırasında oğlu Muhassin'in nüfuzuyla affedilerek üçüncü defa vezirliğe getirildi (23 Rebîülâhîr 311/10 Ağustos 923). Hapisten çıkar çıkmaz birçok önemli kişinin mallarına el koydu. Oğlunu divanların teftişleriyle görevlendirdi. Oğlu da birtakım haksız uygulamalar yaptı ve halkın malına el uzattı; bu arada eski vezir Hâmid b. Abbas'ı da öldürttü. Mal yığma hırsı, kindarlığı ve nihayet onun döneminde Karmatîler'in hacılara saldırmaları üzerine (Muharrem 312/Nisan 924) Halife Muktedir-Billâh, Hâcib Nasr ve saray muhafızlarının baskısıyla İbnü'l-Furât'ı yine azledip hapse attırdı (9 Rebîülâhîr 312/15 Temmuz 924). Birkaç gün sonra da oğlu Muhassin ile birlikte Muktedir-Billâh'ın emriyle öldürüldü (13 Rebîülâhîr 312/19 Temmuz 924).

İbnü'l-Furât 10 milyon dinarlık servete sahip çok zengin bir insandı; arazilerinden yılda 1 milyon dinar gelir sağlıyordu. Bazı kaynaklarda onun cömertliğinden ve gelirlerinin büyük bir kısmını âlimlere, mutasavvıflara ve fakir halka dağıttığından, birçok âlim din adamı ve fakire aylık bağladığından bahsedilir (İbn Hallikân, III, 423). Ebû Bekir es-Sûlî de İbnü'l-Furât'ı öven bir şiiri sebebiyle kendisinden 900